

УДК 32

ББК 65.290-2

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Ю.В.Кобець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

В статті аналізуються підходи до політичної практики з позиції самоорганізації. Стверджується, що синергетика дозволяє більш об'єктивно аналізувати процеси, що відбуваються в політичній системі. В дослідженні обґрунтовується потреба нелінійного дослідження політико-соціальних систем в межах наявних інститутів і процесів. Досліджуються ентропійні процеси у відкритих та закритих політико-соціальних системах. Вказується на взаємозалежність та взаємовплив на ентропію таких факторів, як енергія, інформація, свобода, вибори.

Ключові слова: *біфуркація, політика, політична система, синергетика.*

В останнє десятиліття все більшу увагу політологів, економістів, істориків, дослідників соціальних наук привертають концепції синергетики з її ідеєю самоорганізації. Значення синергетики зростає у міру збільшення ролі мережевих спільнот, які починають суттєво впливати на характер розвитку світових політичних, економічних, екологічних та інших процесів. При цьому внутрішнім джерелом самоорганізації виступає взаємодія таких протилежних тенденцій розвитку, як стабільність і нестабільність, безлад і порядок, дезорганізація і організація, випадковість і необхідність.

У сучасній Україні, де зміни охопили всі сторони життя суспільства, здійснюється активний пошук шляхів подолання численних кризових явищ, вивчення і використання нових наукових напрямів і концепцій, що знаходяться на стику наукових дисциплін, що є одним з найважливіших умов глибокого аналізу і прагматичного вдосконалення дійсності.

Розробка і використання синергетичних підходів стосовно аналізу політичних процесів, на відміну від традиційних, сутнісною особливістю яких є прийняття до розгляду якомога більшої кількості параметрів, дозволяє вченим і практикам аналізувати і, в принципі, моделювати спектр можливостей соціально-політичного варіативного майбутнього як України, так і інших великих системно-політичних утворень, стати основою побудови концептуальних моделей сталого коеволюційного розвитку країн і регіонів у сучасному, дуже нестабільному світі.

У виявленні та використанні механізмів синергетики укладені потенційні можливості ефективного управління еволюцією політичних процесів, яка, як показує практика, може бути спрямована як на зростання блага країн і людства в цілому, так і на його руйнування.

Мета дослідження визначається станом розробленості проблеми синергетики політичних процесів в політичній науці, а також потребами дослідження міждисциплінарного нелінійного підходу до політичного життя.

Основоположник науки про самоорганізацію Г. Хакен у своїй роботі «Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке» стверджував: «Ми розглядаємо системи, які можуть формувати просторові, часові або функціональні структури. Багато об'єктів, що вивчаються в науках про людину, можуть так чи інакше розглядатися як системи. Такі об'єкти складаються з багатьох частин, що взаємодіють один з одним більш-менш складним чином. Прикладами можуть служити суспільство, яке складають люди ...» [14].

Виходячи з цього, російський фізик Ю. Данилов зазначає, що особливість синергетики в тому, що вона цікавиться загальними закономірностями еволюції систем будь-якої природи, на відміну від традиційних сфер наукового знання [6].

Тому очевидно, що сьогодні центр досліджень змістився від розуміння загальних засад синергетики до вивчення її як нового напрямку і досягнення людської думки, який дає можливість по-новому пояснити, передбачити, ті проблеми соціальної сфери життєдіяльності суспільства, які досі не мають результативного вирішення.

При такому підході виявляється, що однією зі сприятливих сфер нового синергетичного бачення є політична діяльність, актуальність якої на сьогодні тільки зростає, особливо для нашої країни.

За словами російського вченого А. Венгерова, у сфері політики все буквально «кипить» від зіткнення необхідних і випадкових явищ. У ній виникає безліч нестабільних, нестійких процесів; діють синергетично нерівноважні соціальні інститути. Задумане і сплановане настільки часто при здійсненні обертається прямо протилежним, починає розвиватися зовсім по-іншому, підкоряючись якимсь своїм, самоорганізаційним заходам [5, с.58].

У політиці як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні не встановлені універсальні закономірності, подібні до фізичних законів. У суспільному житті і політичних відносинах постійно існує можливість багатоваріантного розвитку ситуації. Але це не означає, що знання про політику не може бути науковим. Якщо знання достовірні, систематизовані і внутрішньо не суперечливі, то це є передумовою їх адекватності реальним процесам, а отже, і об'єктивності відображення політичних ситуацій [2, с.7].

А тому виявлення та необхідність врахування у дослідженні соціально-політичних процесів непередбачуваності, випадковості та можливостей альтернативності їх перетікання ставить політичну науку перед потребою пошуку нових теоретико-методологічних підходів до пояснення всезростаючої складності соціально-політичного буття, до прогнозування його динаміки [1, с.3].

Використання синергетичного підходу при поясненні політичних процесів дало можливість насамперед розуміти політичну сферу як відкриту динамічну нелінійну систему; політичні системи мають відкритий і динамічний характер. Характеристика політичної системи як динамічного утворення передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. В цілому динамічні стани систем протиставляються станам відносної рівноваги. Відкритість політичної системи означає, що система в процесі свого функціонування взаємодіє з іншими політичними системами: перебуває під впливом системи і сама має можливість впливати на функціонування систем. Взаємодія здійснюється за допомогою обміну інформацією, ресурсами. Сучасні політичні системи зазвичай є відкритими, виняток становлять лише політичні системи з тоталітарним, або жорстко авторитарним режимом функціонування, але й ці системи можуть бути названі закритими лише умовно. Також політичні системи – це нелінійні системи. На відміну від лінійних систем, коли під зовнішньою дією відповідь системи виявляється в цілому пропорційною даній дії, якість нелінійності припускає, що реакція системи на зовнішню дію не є пропорційною цій дії, а також те, що система при однаковому зовнішньому впливі на неї в різний час поводитиметься по-різному.

Політична сфера є, в першу чергу, різновидом соціальної, яка має свої особливості, що відрізняють її від усіх інших складних систем, досліджуваних синергетикою. Г.І. Рузавін із цього приводу пише: “Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, перш за все, в тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, що обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, що керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного складає основу досліджень соціальної системи [13, с.63].

З приводу цього, як зазначає Л. Бородкін “Узгодженої позиції про застосовність синергетики в політико-історичних дослідженнях немає”. Розкид думок російських і зарубіжних фахівців у цьому питанні великий – від тотального заперечення до повного визнання синергетичних методів. Важливим моментом полеміки є аргументи скептиків про необхідність зберігати традиційний розподіл «випадковості» і «необхідності», оскільки мотивація діяльності людей залежить від їх індивідуальності, є підстави вважати, що теорія «порядку через хаос» не може бути застосовувана до сфери людської свідомості. Але ця думка заперечується робо-

тами зарубіжних та російських вчених психологів про хаотичні режими соціальної поведінки [3, с.3].

Розмірковуючи про нестійкий характер світових політичних процесів, співвідношення закономірного і випадкового в їхньому розвитку, угорський дослідник систем Е. Ласло зауважив виникнення нового статусу випадковості в постнекласичній науці: вона опиняється в центрі будь-якого процесу, роблячи його нелінійним, неоднозначним і тому в істотних моментах непередбачуваним [9].

На значну роль випадковості вказує російський дослідник синергетики Князева Е. зазначаючи, що коли суспільство як надскладна система виявляється через кризу в точці біфуркації (тобто, коли система немовби звільняється від жорсткого зв'язку між причинами і наслідками), воно здобуває "здатність розвитку в тому чи іншому напрямку", тобто знаходиться на роздоріжжі. Тоді багато чого починає залежати від випадкових чинників [7, с.78].

Синергетика дозволяє підійти до випадкового в політиці по-науковому, як до явища, що має характеристики, загальні для випадкового у всіх сферах людського буття, по-новому поглянути на суб'єктивне, випадкове в політичній дійсності, зрозуміти, що випадковість – не побічне, другорядне, а, навпаки, цілком стійка, характерна властивість, умова існування і розвитку самого політичного життя.

Російський правознавець А. Венгеров у дослідженнях виокремлює два типи випадковостей. Перший – це випадок, який проявляється в масових, аналогічних, однотипних явищах і процесах, коли кількісні або якісні характеристики кожного явища або процесу невідомі, непередбачувані, але можуть бути обчислені або визначені на підставі теорії ймовірності. Коли в житті відбуваються масові події з випадковим результатом, то виявляється закономірність, що дозволяє з певною часткою впевненості очікувати настання тієї чи іншої випадковості в результаті того, що відбувається. Числовою характеристикою цієї частки впевненості і є ймовірність. Неважко побачити, як теорія ймовірності працює в сфері політики, наприклад при оцінці громадської думки, зокрема думки виборців. Для політиків різні показники опитування виборців (відношення до політичних акцій, рейтинги і т. п.) давно стали звичними і надійними інструментами [5, с.62].

Американські спеціалісти наполегливо акумулюють дані про «довгі часові ряди», які періодично «обриваються» в хаотичні стани. Цінність цієї роботи в тому, що вона з часом дозволить створити потужну базу первинних узагальнень, яка дозволить в подальшому «вирости» науці про прогнозування хаотичних ситуацій, і керувати ними [3, с.4].

Другий фундаментальний тип випадковості – це той, який І. Пригожин називає «гадальним випадком». Стосовно до політики це поодинокі події. Їх виникнення непередбачуване, кількісні або якісні характеристики невідомі, обчислити їх заздалегідь не можливо. Про «гадальні

випадки» не можна щось стверджувати до тих пір, поки вони не відбулися. Це, наприклад, стихійні лиха, катастрофи, аварії, певні види політичних та інших криз, про які говорять, що вони «вибухнули» [11, с.75].

До таких випадків можна віднести, наприклад, вбивства політичних лідерів, які впливали на політичне життя. На жаль, ХХ століття «подарувало» людству чимало саме таких випадків, наприклад вбивство ерц-герцога Фердинанда в Сараєво в 1914 році, Кірова – в 1934, Кеннеді – в 1963 році. Величезну негативну роль на долю СРСР вплинула Чорнобильська катастрофа. Цей тип випадкового створює в політичному житті умови і можливості для розвитку подій в зовсім несподіваному, непередбачуваному напрямку.

Очевидно, що такий розвиток подій потребує певного реагування через вироблення певних рішень. Цим питанням займається політична еліта, яка виступає свого роду певним атрактором в політиці. З приводу цього російський науковець Л.Н. Васільєва, досліджуючи еліту через призму синергетики, визначає її як ключовий елемент, який структурує соціальний-політичний простір, тим самим набираючи властивостей атрактора даної системи. Еліті властиве прагнення послуговуватись релігією чи світовою філософією, які організують світ і людей в певного роду логічно пов'язане змістовне ціле [4, с.80].

Водночас, як свідчить світова практика, не вся політична еліта виступає об'єднавчим елементом суспільства, а лише декілька його представників. Політичний діяч, спроможний інколи спрогнозувати появу випадковостей, пристосовувати до них свою поведінку, організувати відповідні політичні акції, тобто володіє вмінням використовувати інтуїцію, стає зазвичай політичним лідером, за яким спрямовуються люди. Тут значну роль відіграватиме харизматичність, описана німецьким соціологом М. Вебером, яка пов'язана з прийняттям народом влади конкретних політичних лідерів.

Харизми в політичному житті відіграють роль своєрідних атракторів, тих несподіваних компонентів системи, які збирають навколо себе важливі її елементи, втягують їх у рух, у боротьбу за владу, виявляються здатними, надаючи системі додаткових імпульсів нестабільності, нерівноважності, переводять її в інші стани [4, с.82].

Основою діяльності політичних еліт є влада. Оскільки влада є рушійною силою усіх політичних діячів, то з точки зору синергетики вона виступає суператрактором – кінцевим результатом, метою, яка здатна до нейтралізації та компенсації будь-яких несприятливих впливів середовища, до якого прагнуть усі локальні атрактори (в даному випадку політичні лідери).

Ще одним елементом, який цікавить синергетику, є ситуація, коли в соціально-політичній системі діяльність людей, особливо групова діяльність, може бути хаотичною, а її результати можуть виявитись не тими, які очікувались. О. Мітіна та В. Петренко відзначають, що задумані і ра-

ціонально сплановані дії можуть відкрити дорогу процесам, в яких візьмуть гору не принципи організації, запропоновані тими, хто ініціюють ці дії, а самоорганізації. У підсумку ситуація може розвиватися зовсім інакше, ніж очікувалося. Вона буде підпорядкована якимось своїм власним самоорганізаційним засадам [10, с.107].

А. Венгеров назвав це явище феноменом «навпаки», і зазначає, що він пов'язаний з тією дивовижною властивістю політики, коли результат багатьох політичних дій виявляється зазвичай прямо протилежний до мети цих дій. При цьому чим більше витрачається політико-правових засобів (в широкому сенсі) на досягнення політичної мети, тим меншими виявляються досягнуті результати. Крім того, часто з'являються побічні наслідки, які за своїм негативним значенням також перевершують прямі результати. Яке приклад дослідник наводить історію фашизму в Німеччині. Метою Гітлера було створення світової імперії під німецьким пануванням, яка повинна була існувати тисячу років. Але вже через 12 років після приходу фашистів до влади Німеччина лежала в руїнах, була розгромлена, її територія розділена, а населення що підтримувало фашизм, заплатило величезну соціальну ціну за амбіції нацистів людськими життями, глибоким приниженням, розрухою [5, с.64-65].

За синергетичним підходом причинами даного явища є те, що між собою стикаються цілі, ідеали, планові, організаційні засади, з одного боку, і, з іншого, самоорганізація політичної системи, мимовільні процеси на різних рівнях системи, які самостійно, мимовільно формуються національними, соціальними, локальними, психологічними, мовними та іншими структурами. Саме їх зіткнення спотворює аж до «навпаки» все, що здавалось чітко продуманим і здійснюваним.

Відзначимо, що прикладом українського феномену «навпаки» слугує «Помаранчева революція» 2004 року. Коли очікування населення, які, здавалось, будуть втілені в життя з приходом В. Ющенко, на практиці дали майже протилежний результат, і лише відтягнули перемогу своїх опонентів. Це засвідчує, що феномен «навпаки» перш за все спрацьовує для революційних процесів, коли ідеали, як правило, спотворюються соціальною практикою. Вірогідно, цей досвід очікує і ряд держав Африки, в яких 2011 році відбулись революції з повалення владних режимів.

Як наголошує І. Пригожин у роботі «Філософія нестабільності» феномен нестабільності природним способом призводить до досить нетривіальних, серйозних проблем, перша з яких – проблема передбачення [12, с.47].

Після аналізу усіх вищевказаних синергетичних явищ політичного життя, залишається нез'ясованим питання: чи можливо впливати на такого роду політичні ситуації і керувати ними? Дослідники (як фізики, так і гуманітарії) відповідають стверджувально.

Російський фізик С. Курдюмов у своїй доповіді «Иглоукальвание мира» стверджує, що спосіб управління складними системами зовсім не енергетичний, тобто ресурсний. Важлива не величина енергії, а характер її розподілу в просторі. Управління складними системами схоже на голкотерапію: дія мізерна, а результат величезний. Слабкий, але топологічно правильно розподілений вплив, призводить до різних типів атракторів. Але в кожній системі, суспільства в тому числі є певне число «передбачуваних» атракторів, тому за рахунок незначного впливу в районі біфуркації, можливе корегування напряму розвитку системи [8].

Подібний метод пропонує А. Венгеро – політичну акупунктуру як нове, синергетичне вміння здійснювати малий вплив на ті точки політичного середовища, які матимуть визначальний вплив на все політичне життя. Забезпечення успішного результату можливе лише через розуміння політичної системи як багаторівневої, врахування і визнання важливості випадкових явищ, якими наповнена політика. Але для того щоб «керувати» випадковим, дослідник радить зрозуміти, що простір «корегування», який називається «область джокера», відкривається випадковістю, і є обмежений певним «полем», оскільки можливості в політиці не безмежні. Тому вивчення «поля», де відкриваються області джокерів, стає важливим політологічним завданням [5, с.68].

Отже, використання теорії самоорганізації при поясненні соціальних і політичних процесів хоч є і відносно новим явищем, та вже отримані певні результати. В синергетичному аспекті політична сфера розглядається як складна нелінійна відкрита система з динамічним характером розвитку, вона знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. Синергетика дозволяє підійти до явищ нестабільності, випадковості, прямопротилежних результатів, політичних атракторів з наукової точки зору та окреслити конструктивні та деструктивні функції, які вони виконують у політичному житті, створюючи умови та можливості для розвитку подій за несподіваними, непередбачуваними варіантами. Для їх корегування вченими пропонуються методи «політичної акупунктури» як впливу на систему в певній «області джокерів» для скерування системи до кращого варіанту. Та навіть при можливості передбачення, не варто розраховувати на плавний і сталий розвиток, оскільки еволюційні кризи неминучі, вони є лише одним із етапів розвитку і ведуть до оновлення структур політичної сфери суспільства.

Подальші наукові дослідження стосуватимуться моделювання синергетичної моделі політичної системи і застосування її до сучасних українських реалій.

Література

1. Бойко-Бойчук Л.В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних гро-

- мадах в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Теорія та історія політичної науки / Л.В.Бойко-Бойчук. – Київ, 2006. – 23 с.
- 2.Боришполец К.П. Методы политических исследований / К.П.Боришполец. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.
- 3.Бородкин Л. Методология анализа неустойчивых состояний в политико-исторических процессах [Электронный ресурс] / Л.Бородкин // Международные процессы. – 2005. – № 1 (7). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/seventh/001.htm>
- 4.Васильева Л.Н. Теория элит: синергетический подход / Л.Н.Васильева // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 75-85.
- 5.Венгеров А. Синергетика и политика / А.Венгеров // Общественные науки и современность. – 1993. – №4. – С. 55-69.
- 6.Данилов Ю.А. Роль и место синергетики в современной науке. По материалам Московского международного синергетического форума [Электронный ресурс] / Ю.А.Данилов. – Режим доступа: <http://synergetic.ru/science/index.php?article=dan2>
- 7.Князева Е.Н. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
- 8.Курдюмов С.П. Иглоукальвание мира [Электронный ресурс] / Стенографическая запись выступления / С.П.Курдюмов. – Суздаль, 2003. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Igloukal.htm>
- 9.Ласло Э. Век бифуркации. Постигание меняющегося мира [Элект. ресурс] / Э. Ласло. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/laslo77.htm>
10. Митина О.В. Динамика политического сознания как процесс самоорганизации/ О.В.Митина, В.Ф.Петренко // Общественные науки и современность. – 1995. – № 5. – С. 103-115.
11. Пригожин И. Р. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени. Изд. 6-е / И.Р.Пригожин, И.Стенгерс. – М.: Ком книга, 2005. – 232 с.
12. Пригожин И. Философия нестабильности / И.Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – №6. – С. 46-57.
13. Рузавин Г.И. Самоорганизация и организация в развитии общества/ Г.И.Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – №8. – С. 63-72.
14. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>

*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В.,
докт.політ.наук, професором Бурдяк В.І. (Чернівці)*

SYNERGETIC UNDERSTANDING OF POLITICAL REALITY**Yu. V. Kobets***Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;**76000, Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57;**ph. +380978420018*

The article examines approaches to political practice from the position of self-organization. It is alleged that synergy can more objectively analyze the processes occurring in the political system. The study substantiates the need for nonlinear studies political and social systems within existing institutions and processes is justified in the research work. Entropy processes are studied in open and closed political and social systems. Highlights the interdependence and mutual influence on Entropy such factors as energy, information, freedom, elections.

Key words: *synergetics, political system, politics, bifurcation.*